

Atlas Ruhrin metropolialueen kielimaisemasta

Evelyn Ziegler, Heinz Eickmans, Ulrich Schmitz, Hacı-Halil Uslucan, David H. Gehne, Sebastian Kurtenbach, Tirza Mühlan-Meyer & Irmi Wachendorff: *Metropolenzeichen. Atlas zur visuellen Mehrsprachigkeit der Metropole Ruhr*. Duisburg: Universitätsverlag Rhein-Ruhr 2018. 319 s. ISBN 978-3-95605-038-1.

Millaisia jälkiä muuttoliike jättää kielimaisemaan? Mitkä kielet näkyvät maisemassa ja miksi? Miten kielimaisemaa tuotetaan ja miten se koetaan? Näihin kysymyksiin vastaa Evelyn Zieglerin ja kumppaneiden laatima uudentyyppinen kieliatlas, jossa julkisissa tiloissa esiintyvien kylttien kieliä lähestytään kielimaisematutkimuksen keinoin. Kylttien kielivalintoja analysoimalla vastataan kysymykseen, missä määrin alueen väestön monikielisyys heijastuu julkisiin tiloihin. Analyysin pohjalta esitetään tulkinnoja muun muassa identiteeteistä, kielten ja niiden puhujien välisistä valtasuhteista sekä yhdessä ja erikseen elämisen kulttuureista.

Teoksen tarkastelukohteena oleva Ruhrin alue on yhteen kasvaneiden suurten kaupunkien ketju Saksassa. Pintaalaltaan se on Uudenmaan maakuntaa puolet pienempi mutta väestöltään yli viisimiljoonainen metropoli. Pariisin, Moskovan, Lontoon ja Istanbulin jälkeen se on viidenneksi suurin metropolialue Euroopassa. Sen historiaa leimaavat raskas teollisuus sekä erityisesti toisen maailmansodan jälkeen eri puolilta Eurooppaa ja Pohjois-Afrikkaa alueelle suuntautunut työperäinen muuttoliike. Keskiössä ovat muuttoliikkeen jättämät jäljet kielimaisemaan – ilmiö, jota suomalaisessa kielimaisematutkimuksessa ei ole vielä kovin paljon tutkittu. Suomessa on tarkasteltu esimerkiksi kotoperäisten

vähemmistökielten (ks. esim. Moshnikov 2016; Syrjälä 2017) ja englannin näkymistä maisemassa (ks. esim. Laitinen 2014) sekä monikieliseen maisemaan piiloutunutta käännettyyttä (Koskinen 2013).

Atlas kokoaa yhteen tutkimustuloksia Duisburg-Essenin ja Bochumin yliopistojen tutkimushankkeesta (2013–2018). Taivoitteeksi ilmoitetaan tutkimustulosten yleistajuistaminen. Niukka lähdeviitteiden käyttö, lyhyet luvut sekä runsaat havainnollistukset heijastavatkin teoksen populaaria luonnetta. Atlas sisältää geovisualisointeja esimerkiksi eri kielten, diskurssityyppien (ks. jäljempänä) ja erisnimikategorioiden jakautumisesta alueen kielimaisemaan sekä värivalokuvia kielimaisemien kylteistä. Karttoja, kuvioita, taulukoita ja sanapilviä on teoksessa yli 700. Teoksen rakenne johdanto-, ai-neisto-, analyysi- ja päätelmälukuineen noudattaa kuitenkin tiedekirjan mallia.

Moottoritie sosiaalisen ja kielellisenä jakajana

Ruhrin alueen läpäisevä moottoritie A40 toimii tutkimuskohteiden valintaa määrittävänä kriteerinä. Moottoritie on alueen sosiaalinen jakaja, jonka pohjoispuoli on erityisesti maahanmuuttajataustaisen väestön asuinalueita. Eteläpuolella taas asuu enemmän saksankielistä kanta-väestöä. Yhden suurkeskuksen sijaan kaupunkikeskuksia on useita. Neljästä suurimmasta kaupungista, Duisburgista, Essenistä, Bochumista ja Dortmundista, on jokaisesta valittu mukaan yksi moottoritien pohjoispuolinen ja yksi eteläpuolinen kaupunginosa, joiden pääkadut ympäröivine kielimaisemineen on taltioitu. Lisäksi on valokuvattu jokaisesta kaupungista päärautatieaseman, yhden kunnal-

lisen asiakaspalvelupisteen (*Bürgerbüro*), yhden kulttuurikohteen ja kahden päiväkodin kielimaisema. Aineisto koostuu yli 25 000 kyltin valokuvasta.

Fred Karlssonin (2017: 78) mukaan Suomessa puhutaan tällä hetkellä yli 500 kieltä. Diversiteetti lienee nyky-Saksassa vähintään samaa luokkaa. Koska Saksassa kieliä ei ole ollut tapana tilastoida (ks. esim. Adler 2019), atlaksessa annetaan väestötietoja kansallisuuksien avulla: ei-saksalaisen tai kaksoiskansalaisuuden omaavan väestön määrä vaihtelee Ruhrin alueen eri osissa 9–16 prosenttia välillä. Kun myös muuttohistoria huomioidaan, maahanmuuttajataustaisia on alueen eri osissa 18–30 prosenttia aikuisväestöstä ja 36–45 prosenttia alle 18-vuotiaista lapsista ja nuorista. Essenin alakoululaisista tiedetään, että he puhuvat yli sataa eri kieltä.

Kielimaisemaan on taltioitunut tekstejä yli 50 eri kielellä. Maisemassa dominoi enemmistökieli saksa. Kolmasosa teksteistä on muilla kielillä. Saksan jälkeen yleisin kieli on kuitenkin englanti eikä mikään maahanmuuttajakielistä. Turkki sijoittuu joka tapauksessa odotuksenmukaisesti korkealle ja on englannin jälkeen kolmannella sijalla. Kaikkien muiden kielten yleisyys jää selvästi pienemmäksi.

Kielimaisemissa on kuitenkin vaihtelua, ja moottoritie A40 jakaa alueen kieliltään selkeästi erilaiseen pohjoiseen ja etelään. Turkki, arabia, puola, kreikka, romanian ja bulgaria ovat vahvemmin edustettuina pohjoisessa, kun taas etelässä englanti, ranska, hollanti, italia ja espanja näkyvät enemmän. Pohjoisen monikielisyys on erilaista muutenkin: siellä ohikulkijaa puhutellaan useammin kaksi- tai monikielisillä kylteillä kuin etelässä.

Diskurssien kieliä

Kielimaisema on tapana jakaa virallisten ja epävirallisten toimijoiden kyltteihin (ks. esim. Backhaus 2006). Zieglerin ym. atlaksessa eri kielten yleisyyksiä tarken-

netaan lisäksi diskurssityyppien avulla. Niiden luokittelu on lainattu Ron Scollonin ja Suzie Wong Scollonin (2003) tutkimuksesta. Ratkaisu vaikuttaa toimivalta. Diskurssityypeillä viitataan erikielisten tekstien viestinnällisiin funktioihin, jotka teoksessa jaetaan seuraavasti:

- paikan infrastruktuurista informoivat tekstit (esim. katukyltit, rakennusten nimet)
- ohikulkijoiden käyttäytymistä tai palveluiden käyttöä koskevat ohjetekstit (esim. liikenne- ja kieltokyltit)
- kaupallisten toimijoiden tekstit (esim. liikkeiden nimet, mainokset)
- taiteelliset tekstit (esim. puihin kiinnitetyt runot)
- kommemoratiiviset, henkilön tai tapahtuman muistoksi tuotetut tekstit (esim. muistolaatat, kadunnimikyltit)
- transgressiiviset, tilaan luvatta tuotetut tekstit (esim. tarrat, tägit, graffitit).

Diskurssityypit tuottavat kiinnostavia eroja kaupunginosien ja toimijoiden välille. Esimerkiksi kaupallisten viestien määrä on suurempi pohjoisissa kaupunginosissa kuin eteläisissä, joissa taas transgressiivisten ”protestiviestien” määrä on pohjoista suurempi. Tarroissa, tägeissä ja graffiteissa käytetään useimmiten englantia tai saksaa. Muita kieliä niissä ei juuri esiinny. Kyse näyttää siten olevan läntisestä ilmiöstä, joka ei kuulu maahanmuuttajaväestön kulttuuriin.

Julkis- ja kunnallispalveluiden kylttien kieli on miltei poikkeuksetta saksa. Näin on myös rautatieasemilla, joilla englantia esiintyy kirjoittajien mukaan varsin satunnaisesti. Englannin funktiona tuntuu olevan kansainvälisen vaikutelman luominen eikä saman tiedon välittäminen kuin saksankielisissä kylteissä. Päiväkotien ja kunnallisten asiakaspalvelupisteiden kielimaisema on myös miltei yksinomaan saksankielinen – Ruhrin alueen väestön monikielisyys ei niiden

kielimaisemissa näy. Kulttuurikohteissa saksan rinnalla esiintyy englantia, koska kyse on turistikohdeista. Kiinnostava on kirjoittajien huomio siitä, että tässäkin kielimaisemassa englannin käyttö vaikuttaa satunnaiselta eivätkä kielivalinnat luo suunnitelmallista vaikutelmaa.

Diskriminoivaa on monikielisyyden kasaantuminen kieltokyltteihin. Kiellot ovat muita kylttejä useammin monikielisiä ja sisältävät tekstejä maahanmuuttajakielillä: esimerkiksi julkisissa kulkuneuvoissa ohjeistetaan monikielisesti matkalipputta matkustamisen seurauksista. Matkalippuautomaattien käyttöohjeista samat maahanmuuttajakielet kuitenkin puuttuvat. Teos havainnollistaakin oivallisesti, kuinka kielimaisema-analyysi on työkalu, jonka avulla on mahdollista tarkastella eri toimijoiden kielivalintojen tasa-arvoisuutta sekä julkisten tilojen ja palveluiden kielellistä esteettömyyttä ja käytettävyyttä.

Kaupallisen diskurssin kielet yllättävät. Kaikista englanninkielisistä viesteistä nimittäin vain 50 % edustaa kaupallista diskurssia. Turkinkielisistä viesteistä taas 82 %, arabiankielisistä 92 % ja kreikankielisistä 94 % esiintyy kaupallisissa kylteissä. Kielimaiseman harvinaiset kielet, esimerkiksi persia, romania ja albania, esiintyvät miltei ainoastaan kaupallisissa viesteissä. Mielenkiintoista on myös se, että yksityisten toimijoiden kaupalliset viestit ovat useammin monikielisiä kuin julkishallinnon kansallisvaltiotyypiseen yksikielisyyteen orientoituvat viestit.

Erisnimet kielimaisemassa

Erisnimet muodostavat tärkeän osan kielimaisemaa (ks. esim. Puzey 2016). Tämä käy ilmi myös Zieglerin ym. atlastesta: aineiston 25 000 kielimaisemakyltistä puolet sisältää erisnimen. Erisnimien kieliluokittelua ei teoksessa kuitenkaan avata, vaikka se aikaisemmassa tutkimuksessa on osoittautunut haasteelliseksi

(Edelman 2009). Syynä lienee teoksen pyrkimys yleistajuisuuteen. Liikkeiden ja ravintoloiden nimille, sukunimille sekä kadunnimille varatut luvut sisältävät yksityiskohtaista tietoa erikielisistä nimistä, niiden yleisyydestä ja niiden alueellisesta jakautumisesta kielimaisemaan.

Erityisen mielenkiintoisilta vaikuttavat sukunimet. Suomalaisessa tutkimuksessa muuttoliikkeen jättämiä jälkiä kielimaisemaan on tarkasteltu hautausmaiden sukunimimaisemassa (Wessman & Kohlainen 2019). Zieglerin ym. teoksen aineistossa sukunimet esiintyvät asuintalojen ovikylteissä, lääkärin ja juristin toimitilojen julkisivuissa, osana liikkeiden ja ravintoloiden nimiä sekä katukylteissä. Erikieliset sukunimet heijastavat alueen väestön moninaisia taustoja. Saksankieliset sukunimet dominoivat, mutta niihin on tallentunut jälkiä muuttoliikkeestä: saksankielisen kielialueen sisäisen muuttoliikkeen heijastumaa ovat eri alueille tyyppillisten sukunimien näkymien Ruhrin nimimaisemassa. Muunkieliset sukunimet seuraavat pääosin muun kielimaiseman kielten esiintymisjärjestystä.

Kadunnimien joukosta erottuvat muistonimet, joita on annettu esimerkiksi tärkeiden henkilöiden muistoksi (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008). Ruhrinkin alueelta jokaisesta kaupungista löytyy *Goethe-* ja *Mozartstraße*, mutta lisäksi on runsaasti paikallishistoriaa leimanneiden vaikuttajien mukaan nimettyjä katuja. Muistonimet eroavat muusta sukunimimaisemasta, sillä niissä Ruhrin alueen monikulttuurisuus ei näy. Kirjoittajien mukaan tulee kestämään vielä kauan, ennen kuin nykyinen monikulttuurisuus jättää jälkensä muistonimiin.

Kielimaiseman tuottaminen ja kokeminen

Kielimaisematutkimuksessa päähuomio on ollut synkronisessa maisemassa. Myös

Spolsky (2009) toteaa, että kielimaisemien tuottamista ja vastaanottamista on tarkasteltu paljon vähemmän. Niille on Zieglerin ym. teoksessa omistettu oma kokonaisuus. Tämän kieliasenteita heijastavan osion mukaan ottaminen yleistajuisuutta tavoittelevaan teokseen on selkeästi ratkaisu, jolla kirjoittajat pyrkivät vaikuttamaan lukijoihin.

Zieglerin ym. hankkeessa kylttien kielivalintojen motiiveista on hankittu tietoa yli 60 haastattelulta henkilöltä, jotka edustavat sekä yksityisiä toimijoita että julkisia palveluita. Tutkimustuloksista mainittakoon kuntien asiakaspalvelupisteet (*Bürgerbüros*), joita osavaltion hallintomenettelylaki ohjeistaa yksikieliseen saksankielisyyteen. Ruohonjuuritasolla toimijat orientoituvat kuitenkin myös asiakaspiirinsä monikielisyyteen: rekrytoinneilla pyritään varmistamaan virkailijoiden monipuolinen kieliosaaminen, ja kirjallisia ohjemateriaaleja laaditaan eri kielillä, vaikka virallinen kielimaisema onkin yksikielisesti saksankielinen. Kieliatlaksen kirjoittajat luonnehtivat tilanetta käynnissä olevaksi hiljaiseksi konfliktiksi virallisen, säädellyn yksikielisyyden ja ruohonjuuritason monikielisyyden välillä.

Kielimaiseman havainnointia ja vastaanottoa puolestaan tarkastellaan mitattavan aineiston avulla, joka koostuu 120 kasvokkaishaastattelusta ja yli 1000:sta tietokoneavusteisesti toteutetusta puhelinhaastattelusta. Eri-ikäiset ja erisukupuoliset haastateltavat edustavat sekä alueen kantäväestöä että maahanmuuttajataustaista väestöä. Haastattelut täydentävät valokuva-aineistosta piirtyvää kuvaa. Kieliasenteet seuraavat alueen sosiaalista jakajaa, A40-moottoritietä. Monikieliseen kielimaisemaan suhtaudutaan myönteisesti erityisesti pohjoisissa kaupunginosissa, joissa on enemmän maahanmuuttajataustaisia asukkaita. Eteläisissä kaupunginosissa ei-saksankielinen kielimaisema koetaan vie-

raaksi ja joskus jopa pelottavaksi. Erojen lisäksi tämän luvun litteroidut esimerkit tuovat esiin näkökulmia, joista eri väestöryhmät ovat sopuisasti yhtä mieltä.

Lopuksi

Edellä on esitelty vain pieni osa sitä hengästyttävää yksityiskohtien määrää, jonka teos tarjoaa lukijoille. Vaikka uutta tietoa kielimaisemista kertyy sivu sivulta lisää, teoksessa on myös toisteisuutta, joka mahdollistaa selailevan lukemisen sen sijaan, että lukija etenisi järjestyksessä kanteesta kanteen. Teoksen käyttämistä on helpotettu myös niin, että kartat, kuvat, kuviot ja taulukot on pyritty sijoittamaan samalle aukeamalle kuin niistä kertovat tekstit. Kirjan aukeamat muodostavat siten pitkälti itsenäisiä kokonaisuuksia. Yleistajuistava ote lienee syy myös siihen, että tuloksia vertaillaan vain paikoitellen aikaisempiin tutkimuksiin muista kielimaisemista.

Kovakantinen kielimaisema-atlas on visuaalisesti taitavasti toteutettu kokonaisuus ja tervetullut lisä kielimaisemia käsittelevään kirjallisuuteen. Koska suomalainenkin yhteiskunta monikulttuuristuu ja monikielistyy parhaillaan ennen näkemättömällä tavalla, teoksessa esiteltyt tutkimustulokset sosiaalisesti jakautuneista kielimaisemista ovat tärkeitä myös suomalaisten tutkijoiden ja suomalaisia kielimaisemia tuottavien tahojen kuten julkishallinnon kannalta. Atlas haastaa pohtimaan, miten eri toimijat Suomessa tuottavat kielimaisemaa.

LEENA KOLEHMAINEN
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on saksan kielen professori
Turun yliopistossa.

Lähteet

- ADLER, ASTRID 2019: Sprachstatistik in Deutschland. – *Deutsche Sprache* 47 s. 197–219.
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- BACKHAUS, PETER 2006: Multilingualism in Tokyo. A look into the linguistic landscape. – *International Journal of Multilingualism* 3 s. 52–66.
- EDELMAN, LOULOU 2009: What's in a name? Classification of proper names by language. – Elana Shohamy & Durk Gorter (toim.), *Linguistic landscape. Expanding the scenery* s. 141–154. Lontoo: Routledge.
- KARLSSON, FRED 2017: *Suomen kielet 1917–2017*. Turku: Lingsoft.
- KOSKINEN, KAISA 2013: Turistina Hervannan kielimaisemassa. Käännettyyden jäljillä. – Kaisa Koskinen (toim.), *Tulkattu Tampere* s. 313–334. Tampere: Tampere University Press.
- LAITINEN, MIKKO 2014: 630 kilometers by bicycle. Observations of English in urban and rural Finland. – *International Journal of the Sociology of Language* 228 s. 55–77.
- MOSHNIKOV, ILIA 2016: Karjalankieliset verkkosivut virtuaalisena kielimaisemana. – *Lähivertailuja* 26 s. 282–310.
- PUZEY, GYU 2016: Linguistic landscapes. – Carole Hough (toim.), *Oxford handbook of names and naming* s. 395–411. Oxford: Oxford University Press.
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUZIE WONG 2003: *Discourses in place. Language in the material world*. Lontoo: Routledge.
- SPOLSKY, BERNARD 2009: Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. – Elana Shohamy & Durk Gorter (toim.), *Linguistic landscape. Expanding the scenery* s. 25–39. New York: Routledge.
- SYRJÄLÄ, VÄINÖ 2017: Naming businesses – in the context of bilingual Finnish cityscapes. – Terhi Ainiala & Jan-Ola Östman (toim.), *Socio-onomastics. The pragmatics of names* s. 183–202. Amsterdam: John Benjamins.
- WESSMAN, KUKKA-MAARIA – KOLEHMAINEN, LEENA 2019: Monikielisyyttä ja muuttoliikkeen jälkiä. Aika- ja kielikerrostumat Varkauden hautausmaiden nimimaisemissa. – *Sananjalka* 61 s. 104–129. <https://doi.org/10.30673/sja.80143>.

Keskusteluntutkijoiden kooste vuoronalkuisista partikkeleista

John Heritage & Marja-Leena Sorjonen (toim.): *Between turn and sequence. Turn-initial particles across languages*. Studies in Language and Social Interaction 31. Amsterdam: John Benjamins 2018. 487 s. ISBN 978-90-272-0048-8.

Partikkelit ovat eräs kielitieteen klassisista tutkimuskohteista, kaiketi niiden

määrittelyn haasteellisuuden ja käytön monipuolisuuden vuoksi. Arvioitava kokoomateos rajaa tarkastelunsa kohteeksi keskustelupuheen partikkelit. Teoksen nimeen ei ole poimittu yhtään partikkelia, mutta siinä on esitetty rajaus esiintymispaikasta: huomio on kohdistettu vuoronalkuisiin partikkeleihin. Otsikossa viitataan myös siihen, että partikkelien